

ANONİM BİR OSMANLI KAYNAĞI: GİRİD FETHİ TARİHİ

AYŞE PUL*

Giriş

Tarih araştırmalarında kaynakların tespit, tahlil ve tenkit edilmesi, geçmişin mümkün mertebe gerçeğe yakın olarak tespitinde önemli bir husustur. Bu bağlamda, Osmanlı tarihinin başlıca iki kaynağını teşkil eden arşiv belgeleri ve vakanüvis tarihlerinin yanı sıra döneme ışık tutan yazma eserlerin de saptanması, karşılaştırılması ve yorumlanması zor bir iş olmakla birlikte mecburidir. Bu kaynakların tanıtılması, bilimsel usullerle esas metinlerinin hazırlanıp, bilim alemine sunulmasından sonra, Osmanlı siyasi, sosyal ve idarî tarihinin aydınlatılmasında ilerleme kaydedilebilir. Bu minvalde, Osmanlı Devleti'nin uzun tarihi boyunca birçok eser kaleme alınmıştır. Özellikle de Osmanlı toplumu için bunalım çağının başlangıcı olan XVII. yüzyıl karakteristik bir özellik taşır¹. Bu yüzyılın başından itibaren girilen savaşlar, devletin yıpranmasına neden olan uzun ve zahmetli bir nitelik kazanmıştır².

1645 yılında çeşitli nedenlerle Osmanlı Devleti'nin Venedik Cumhuriyeti'ne açtığı Girit Savaşı da önce büyük umutlarla girilen, fakat her geçen gün zorlukların arttığı ve devleti maddi ve manevi bir krizin içine sürüklediği bir savaş olarak tarihe geçmiştir. XIV. yüzyıldan itibaren Türkler tarafından Adaya çeşitli akınlar yapılmaya başlanmış³, özellikle XVI. yüzyılda Akdeniz'deki hâkimiyetlerini genişletmek ve pekiştirmek isteyen Osmanlılar, 1522'de Rodos'u, 1571'de Kıbrıs'ı fethetmişler ve stratejik önemi büyük

* Dr., Türk Tarih Kurumu.

¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, 4. bsk., İstanbul 2004, s. 46 vd.

² Mehmet Öz, "II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl", *Türkler*, c. 9, Ankara 2002, s. 715.

³ Adaya yapılan akınlar için bkz. Cemal Tukin, "Girit", *T.D.V.İ.A.*, c. 14, İstanbul 1996, s. 86; Tahmiscizade Mehmed Macid, *Girid Hatıraları*, Haz. İ. Miroğlu-İ. Şahin, İstanbul 1977, s. 13; Hüseyin Kami Hanyevî, *Girid Tarihi*, c. I, İstanbul 1288, s. 199. Girit, Kıbrıs seferleri sırasında Venediklilere bir üs vazifesi görmüştür. Bkz. Halil İnalcık, "Kıbrıs'ın Fethinin Tarihi Manası", *Kıbrıs ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1964, s. 22.

olan Girit'i de fethetmek için fırsat kollamaya başlamışlardır⁴. Venedikliler sıranın Girit Adası'na geldiğini bildiklerinden bir taraftan Osmanlılarla iyi geçinme politikalarını korumuşlar, diğer taraftan da adadaki kaleleri tahkim etmişler ve adanın savunmasını güçlendirmişlerdir⁵.

Akdeniz'deki beş büyük adadan biri olan Girit, Akdeniz'in doğusu ile Osmanlı sahillerinin arasında olmasından dolayı, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının üçüne yakın olduğundan çok önemli bir noktada bulunmaktadır. Girit Adası, şüphesiz ki coğrafi konumundan kaynaklanan bir öneme sahip olup, tarihin en eski devirlerinden beri siyasî çıkarların çatışma alanı haline gelmiş, üzerinde pazarlıklar yapılmıştır. Özellikle Ortaçağ'da adaya hâkim olma mücadelesi Doğu Akdeniz ve Ege'de üstünlük kurma ile aynı anlama gelmiştir⁶.

Osmanlı Devleti de, stratejik bir mevkiye bulunan Girit Adası'nı uzun süreden beri fethetmenin fırsatını kollamış, siyasî ve ekonomik şartların uygun olduğunun düşünüldüğü ilk anda, Sümbül Ağa hadisesi fırsat bilerek, Venedik Cumhuriyeti'ne savaş ilan etmiştir. 24 yıl süren ve birçok cephede sürdürülen mücadeleler neticesinde 5 Eylül 1669 tarihinde yapılan bir barış anlaşmasıyla fetih gerçekleştirilmiştir⁷. 1645-1669 tarihleri arasında

⁴ Feridun Emecen, "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması". *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, s. 47. Emecen, Doğu Akdeniz hâkimiyetinin üç adımda gerçekleştiğini belirtmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın, 1522 yılında Doğu Akdeniz'de ticaret yollarının hareketliliğini sağlamak ve İstanbul-İskenderiye deniz yolunu emniyet altına almak bakımından önemli olan Rodos'u almasıyla birinci adım atılmış, 1571'de Kıbrıs fethedilerek ikinci adım atılmış, üçüncü adım ise uzun bir mücadeleden sonra ele geçirilen Girit'in fethi olmuştur.

⁵ Kemal Yükep, *Girit Seferi (1645-1669)*, Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III/3. Kısım eki, Ankara 1977, s. 9. Evliya Çelebi de bu konuda "...elbette bu cezire-i Giride dahi Süleyman yahud bir Mehmed Han gelmesi mukarrerdir" diyerek korkuya düşüp Hanya, Resmo ve Kandiye kalesini "sedd-i İskender" misali tahkim ettiklerini belirtmiştir. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 8, İstanbul 1314, s. 380.

⁶ A. Nühket Adıyeko, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Ankara 2000, s. 7; A. Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1988, s. 5. Coğrafi konumu için bkz. Cemal Tukin, a.g.m., s. 85; Aynı yazar, "Girit", *İ.A.*, c. IV, İstanbul 1945, s. 791; Şemseddin Sami, *Kâmusü'l-Âlâm*, c. 5, İstanbul 1314, s. 3856. Braudel'e göre Girit, Doğu Akdeniz ticaretinin kilit noktalarından biridir, Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c. I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1993, s. 182; W. Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975, s. 307, 308.

⁷ *Girit Fethi Tarihi*, v. 225b, 226a; Mehmed Raşid Efendi, *Tarih-i Raşid*, c. I, İstanbul 1280, s. 240. *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, v. 62a-b, 63a-b. Bu eserlerde anlaşma on dört madde olarak belirtilmektedir. Tam metin için bkz. *Muahadat Mecmuası*, c. 2, Hakikat Matbaası, 1294, s. 141-145. Ayrıca Uzunçarşılı da on dört madde olarak ifade etmiştir, Osmanlı Tari-

cereyan eden, Akdeniz ve Ege Denizi'nin kontrolü ve güvenliği açısından önemli bir konumda olan Girit Adası'nın fethi esnasında Osmanlı Devleti, Venedik Cumhuriyeti ile mücadele etmiş, sonuçta her iki devlet de maddi ve manevi yönden yıkıma uğramıştır⁸.

Dolayısıyla çok zahmetli ve uzun mücadelelerle alınan, Osmanlı topraklarına katılan son yerlerden biri olan Girit Adası hakkında, XVIII. ve XIX. yüzyılda birçok eser kaleme alınmış, bu eserlerde adanın fethi ayrıntılı olarak işlenmiştir. Özellikle 22 yıllık bir kuşatmadan sonra ele geçirilen Kandiye'nin fethinin anlatıldığı eserler daha yoğunluk arz etmektedir. Son fethedilen yerlerden olması, uzun ve kanlı savaşlardan sonra alınması dolayısıyla, gazavatname veya fetihname türünden birçok eser vücuda getirilmiştir. Bunlar: *Tarih-i Fâzıl Ahmed Paşa ve Feth-i Kandiye*, *Tarih-i Fâzıl Ahmed Paşa*, *Tevârih-i Feth-i Kal'a-i Kandiye li Köprülü Sadr-ı a'zam Ahmed Paşa*, *Cevâhirü't-tevârih*, *Fütûhât-ı Hanya*, *Tevârih-i Cezire-i Girid Sene 1055*, *Girid Seferi*, *Tarih-i Mu'teber*, *Kandiye Fethi*, *Fetihnâme-i Kal'a-i Kandiye*, *Tarih-i Girid*, *Tarih-i İkrıtis*, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, *Tarih-i Sülâle-i Köprülü*'dür.

Girit'i konu alan eserlerin birçoğunda Kandiye'nin Fazıl Ahmed Paşa tarafından fethi anlatılmaktadır. Bir kısmında ise, Yusuf Paşa'nın 1055/1645 yılında Hanya'yı fethi konu edilmektedir. Tüm fetih sürecini konu alan ancak dört eser mevcuttur. Bunlar: *Tevârih-i Cezire-i Girid Sene 1055*, *Tarih-i Girid*, *Tarih-i İkrıtis* ve *Girid Fethi Tarihi*'dir.

Yukarıda bahsedilen eserler içerisinde, Nuri Adıyke tarafından *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve Nural Tunaliolu tarafından *Tevârih-i Fethi Kal'a-i Kandiye li Köprülü Sadr-ı a'zam Ahmed Paşa* isimli eserler Yüksek Lisans çalışması olarak değerlendirilmiştir. Bunların dışında maalesef herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Oysa ki, Osmanlı Devleti'nin tarihi söz

hi, c. III/2, Ankara 1982, s. 145. Girit'in fetih süreci ve adada Osmanlı idaresinin kurulmasından sonra sosyal ve ekonomik durumu ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Molly Greene, *A Shared World Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, New Jersey 2000; Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2000.

⁸ *Girid Fethi Tarihi*, v. 1b-2a (Bundan sonraki atıflarda YAZMA şeklinde geçecektir). Darüssaadde ağalarının tercüme-i halleri hakkında bkz. Resmi Ahmed b. İbrahim, *Hamiletü'l-Küberâ*, Yay. Haz. A. Nezihî Turan, İstanbul 2000. Savaşın sebci ile ilgili olarak bkz. Katip Çelebi, *Fezleke*, c. 1-2, İstanbul 1287, s. 239; Naima Efendi, *Tarih-i Naima*, c. IV, İstanbul 1280, s. 88'den itibaren (Altı ciltlik Naima Tarihi, Mehmet İpşirli tarafından yayına hazırlanarak 2007 yılında Türk Tarih Kurumu Yayını olarak dört cilt halinde yayımlanmıştır). Hüseyin Kami Hanyevi, *a.g.e.*, s. 204; Joseph von Hammer Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Yay.Haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç, c. 10, İstanbul 1985, s. 61.

konusu olunca bu tür eserler araştırmacıların başvurması gereken resmî arşiv belgeleri ve vakanüvis tarihleri kadar önemli olan eserlerdir. Bu minvalde, incelediğimiz *Girit Fethi Tarihi* isimli yazma eser de Osmanlı tarihi araştırmacıları için ehemmiyetli eserler arasındadır. Derleme niteliği taşıyan bu yazma, 1645-1669 yılları arasındaki tüm fetih sürecini çeşitli Tarihlerden aktararak anlatan, anlatırken de yeri geldikçe adanın coğrafi, sosyo-ekonomik yapısına da değinen ve yazıldığı dönem çerçevesinde bakıldığında toplumsal bir amaç taşıyan nadir eserler arasındadır.

Yine bununla birlikte, bilhassa vakanüvis tarihleri her zaman başvuru kaynakları olmuşlardır. Ancak, monografik bir çalışma yapan araştırmacıların bahsedilen müstakil yazma eserlere de başvurmaları zorunludur. Bu bağlamda Girit'in tarihi, fetih süreci, coğrafi ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında araştırma yapan bilim adamları, hadiselerle bizzat şahit olan veya devlet kademesinde buldukları görevden dolayı resmi evraka ulaşabilen kişilerin kaleme aldıkları, örneğin Naima Tarihi, Silahdar Tarihi, Raşid Tarihi, Katip Çelebi'nin eserleri gibi tarihlerin yanı sıra, Girit ile ilgili yazmaları da diğer arşiv belgeleri yanında değerlendirmek durumundadırlar. Bundan hareketle, incelediğimiz yazma, bu anlamda göz önünde tutulması gereken nadir eserlerdendir. 245 varak olarak kaleme alınan yazma eser, adıyla ilgili tüm bilgileri yukarıda bahsedilen tarihlerden büyük ölçüde aktaran ve diğer yazmalardan farklı olarak tüm fetih sürecini kapsayan bir eser olarak önemini ortaya koyar. Günümüze ulaşabilen en kapsamlı eser olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Eser, adanın tarihi, fetih süreci, coğrafyası, kaleleri, şehirleri, görev alan komutanları, Venedik Cumhuriyeti ile olan münasebetler, her iki devlet arasında gidip gelen elçiler, yapılan anlaşmalar, ordu içerisinde yaşanan garip hikâyeler, kahramanlıklar, deniz savaşları, gazi ve şehit olanların sayısı vb. konular hakkında etraflı bilgiler veren kıymetli bir eserdir. Müellifin yaşadığı dönemin karakteri göz önünde bulundurulduğunda ne derece önem arz eden bir eser vücuda getirdiği görülmektedir. Çünkü bu dönemde insanların kendi tarihlerini öğrenme ve olaylardan haberdar olmalarının tek yolu bu tür eserlerin çoğaltılması ve yaygınlaşmasıdır. Güvenilir kaynakların birçoğuna aynı anda ulaşabilme imkanları da düşünüldüğünde, dönemin ciddi kaynaklarından yararlanarak derlenen bu tür eserlerin değerlerinin yadsınamayacağı aşikârdır. Diğer taraftan bu tür eserler, yazıldığı dönem nispetinde günümüz araştırmacıları için de aynı kıymeti haiz-

dir. Şöyle ki, müellifin yararlandığı kaynaklara tek tek ulaşmak ve ulaşabildiklerindeki bilgileri değerlendirmek hem zaman hem de emek açısından bakıldığında o kadar da kolay bir iş değildir. Ancak, araştırmacıların faydalanacağı bu yazma bilim aleminde yeterince tanınmamaktadır. Fetihnameler, gazavatnameler ile ilgili geniş bilgilerin yer aldığı Agâh Sırrı Levend'in *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey Gazavatnamesi* adlı eserinde incelediğimiz yazma eser hakkında “müellifinin belli olmadığı ve ifadesinin dağınık olduğu”⁹ dışında bilgi bulunmamakta, başka bir nüshasının olup olmadığı belirtilmemektedir. Keza, dönemin tarihçi ve gezginlerinin eserleri hakkında etraflı bilgiler veren, Nuri Adıyke'nin XIII. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu “Girit Seferine Konulan Nokta: Kandiye'nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları”¹⁰ isimli bildirisinde de yazma hakkında herhangi bilgi bulunmamaktadır.

Bu münasebetle, bu çalışmada Girit tarihi üzerine çalışanların sıhhatli araştırma yapabilmeleri amacıyla bu yazmanın tanıtımı yapılarak, konuları, yararlandığı kaynaklar, şekil özellikleri ve nitelikleri gibi hususlar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çalışma vesilesiyle, Agâh Sırrı Levend'in eseri haricinde hiçbir kayıta zikredilmeyen bu kıymetli eser bilim âleminin bilgisine sunulacaktır.

Yazmanın Bazı Şekil Özellikleri ve Üslubu

Girid Fethi Tarihi adlı eser, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazmaları arasında Y/29 katalog numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Eserin ilk sayfasında Türk Tarih Encümeni'ne ait eski yazı rakamlarla 1325-1327/1907-1909 tarihinin belirtildiği bir damga bulunmaktadır. “Numero: 8” ve sonradan eklendiği düşünülen “Girid Fethi Tarihi” ifadesi yine Osmanlıca olarak kaydedilmiştir.

Eserin ilk sayfasında eski harflerle “Girid Fethi Tarihi” ismi kaydedilmiş ise de, eserin sonundaki “*Girid Cezire Tarihi* bunda tamâm olunmuşdur” ifadesinden “Girid Cezire Tarihi” başlığını taşıması gerektiği söylenebilir. Eserin telifi hususunda herhangi bir tarih vermek zor gibi gözükmeyle birlikte, faydalandığı kaynaklara bakılarak aşağı yukarı hangi yüzyılda telif

⁹ Agâh Sırrı Levend, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey Gazavatnamesi*, Ankara 1956, s. 115.

¹⁰ Nuri Adıyke, “Girit Seferine Konulan Nokta: Kandiye'nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları”, XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999, Ankara 2002, s. 153-163.

edildiği söylenebilir. Son yararlandığı kaynak olarak *Raşid Tarihi*¹¹, 1660-1721 yılı olaylarını anlatmaktadır. Kandiye muhasarası esnasında şehit olanlar ve sarf olunan mühimmat miktarları belirtilirken *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* adlı eseri kullandığı tespit edilmiş; bu eserin ilk telif tarihi ise 1766 yılıdır. Bu eserin D.T.C.F. nüshası ise 1774 tarihlidir. Bu durum, eserin XVIII. yüzyılın sonlarında yazılmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Yazıldığı yüzyıla bakıldığında eserin bu ortam içerisinde toplumsal bir amacının da olduğu görülür. Eserin XVIII. yüzyılın sonlarında kaleme alınmış olduğu düşünülürse, müellif, bu yüzyılda uzun süren ve yenilgi ile sonuçlanan savaşlar neticesinde toplumda oluşan umutsuz havayı göyerek, atalarının uzun savaş yıllarında yaptığı kahramanlıkları, fedakârlıkları anlatarak toplumu haberdar etmeyi amaçlamış, gündelik hayat içerisindeki insanlara kahramanlık ve fedakârlık duygusunu vermeye çalışmıştır. Yeri geldikçe canlı anlatımlarla bu fetih hadisesini toplum içinde canlı tutmaya çalışmış, herkesin okuyabileceği bir eser ortaya koymuştur.

Eserin başı:

“Girid seferinin zuhûr ve sebebi beyânındadır.

Vâkı'a bin elli dört sâlinde dârü's-sa'ade ağası Sünbül Ağanın bâ'zı vaz' ü hareketi tab'-ı padişaha muhalif gelüb Mısır'dan Taşyatar 'Ali Ağayı getürüb ve dârü's-sa'ade ağası idüb ve Sünbül Ağa'yı Mısır'a nefy fermân itdiklerinden deryâ tarafından gitmek mukarrer olub ve alay gemileri gitmiş bulunmağla henüz Karadeniz'den cedid yapılub gelmiş İbrahim nâm re'isin sefinesi hazır bulunub bilâ tevakkuf ol gemiye girüb cümle emvâl...” şeklindedir.

Eserin sonu:

“...kıssadan hisse budur ki erbâb-ı devlet cem' zamanında mekr-i düşma(n)dan gaflet olunmayub deyûb ... yüzünden görinen söziyle âmil olmak ve târik-i haram ve ihtiyâtı koyub gazâ ve cihâd esbâbında ne lâzım deyû ihmâl ve tekâsül eylemek câ'iz değildir son pişmanlık fâide bir dahi

¹¹ Tarihini 1714-1723 yılları arasında Vakanüvislik görevindeyken kaleme almıştır. Kaynaklarından biri Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa'nın *Zeyl-i Fezleke ve Nusretnâmesi*'dir. *Naima Tarihi*'nin müsvedde kısımlarından, *Ata Tarihi* ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Zübdetü'l-Vekâyi'*nden de faydalanmıştır. Bu konuda bkz. M. Kemal Özergin, “Raşid”, *İ.A.*, c. IX, İstanbul 1964, s. 634.

virmez gereği gibi mukayyed olmak ve muhkem hıfz etmek etmek (iki defa yazılmıştır) gerektir Girid Cezire Tarihi bunda tamâm olunmuşdur.” şeklinde sona ermektedir.

Eser, 245 varaktan oluşmakta, başlangıç sayfası hariç satır sayısı 15-21 arasında değişmektedir. Fakat 18-19-20 satırdan oluşan varaklar daha yoğun olarak görülmektedir.

Eserde yer yer üstü çizilmiş satırlar bulunmaktadır¹². Satır kenarlarına veya satır aralarına eklenmiş cümleler yer almaktadır¹³. Eklenmiş cümlelerin özellikleri şu şekildedir: a) Unutulan bölüm başlıkları b) Kısa da olsa verilen bölümler c) Düzeltmeler ve eklemeler d) Küçük notlar.

Ayrıca konu başlıklarını belirtmek için renkli mürekkep kullanılmamış, herhangi bir süsleme veya işaret yapılmamıştır. Bölüm başlangıçlarında ilk birkaç kelimenin altı çizilerek yeni bir bölüme geçildiği belirtilmiştir. Eserin başında veya sonunda içindekilere ait bir fihrist bulunmamaktadır. Fakat, başlık sayılabilecek cümlelerle ayrılan yaklaşık 280 uzunlu kısıklı bölümlerden oluşturulmuş olduğu görülmektedir. Bölümleri belirlerken, “Der beyân-ı, çünkü, ahvâl-i, bu taraftan, zikrolan, işbu” kelimeleri ile bir sonraki bölüme geçmiş, bu kelimelerin haricinde her bölümün başında mutlaka “izn-i cânib-i” ifadesini belirtmiştir. Ayrıca sayfa numaralarında da atlanmış veya iki kere yazılmış olanlar bulunmaktadır. 45 ve 236 numaralı iki sayfa bulunmakla birlikte, 57 ve 238 numaralı sayfa bulunmamaktadır. Fakat metinde herhangi bir atlama veya mükerrer kayıt yoktur. Satır aralarına ekler yapmasından ve yer yer cümlelerin üstünü çizmesinden dolayı bu eserini müsvedde olarak yazmış olabileceğini düşündürmektedir.

Müellif, eserini dil bakımından sade denilebilecek bir Türkçe ile kaleme almıştır. Özellikle Kâtib Çelebi, Naima Efendi, Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa ve Mehmed Raşid Efendi'den büyük ölçüde alıntılar yaptığı düşünülürse, bu durum daha iyi anlaşılabilir. Eserde yabancı kelimelerin ve

¹² YAZMA, 9a, 10b, 11b, 19a, 21a, 23b, 31b, 32b, 37a, 42b, 44b, 45a, 51b, 55a, 58a, 41a, 60b, 61a, 61b, 62a, 64b, 66a, 67a, 70a, 73a, 74b, 79a, 80b, 82b, 85b, 86a, 90b, 94a, 94b, 95a, 96b, 100b, 102b, 124a, 137a, 137b, 144a, 146b, 147a, 151a, 160a, 163a, 166b, 180b, 185a, 190a, 196a, 198a, 205a, 221b, 223a, 227b.

¹³ YAZMA, 6b, 7a, 8b, 14b, 15a, 15b, 16a, 22a, 26a, 27a, 29a, 30a, 32a, 35a, 35b, 42a, 43a, 44b, 51a, 52a, 69b, 73b, 78a, 78b, 79a, 80a, 89a, 89b, 94b, 95b, 96b, 109a, 116b, 125b, 132a, 132b, 133b, 146b, 147b, 151a, 156b, 162b, 163a, 165a, 170b, 173a, 174b, 175a, 175b, 192b, 193a, 194a, 197b, 199a, 202a, 208a, 210b, 222b, 224b, 227b, 228b, 229b, 230b, 235b.

isimlerin, özellikle coğrafi mevki ve kale adlarının yazılışlarındaki “duyulduğu gibi yazma” alışkanlığı bunların çözümünü zorlaştırmaktadır. Bugün olduğu gibi o dönemlerde de ilmî çalışmalar yapan kişilerin bizzat şahit olmadıkları hadiseleri anlatırken kendinden önceki yazarları da bilmesi gerekiyordu. Müellifler ya gördükleri olayları, ya başkalarından duyduklarını anlatıyorlardı. Bunun dışında diğer müelliflerin yazdıklarından etkilenerek aktarmak zorunda kalıyorlardı¹⁴. Müellif de faydalandığı kaynaklardan olduğu gibi aktarma metodunu uygulamış ve onların ifadelerini neredeyse aynen kullanmıştır. Bu aktarmaları yaparken epeyce yazım yanlışları yapmıştır. Bu durum müellifin devlet kademesinde yer almadığı, küttab veya ulemadan olmadığı, avamdan veya asker sınıfından olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Eser, hususi bir şekilde kaleme alınmış, herhangi bir sipariş ve devlet kademesindeki bir görevliye takdim ve ithaf edilmemiştir. Bu durumda konuya dair bildiklerini ortaya koyduğu ve iddia sahibi olmadığı düşünülmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, zaman zaman yazım hatalarına rastlanmaktadır. Özellikle ya müellifin özelliğinden ya da naklettiği eserlerin üslubundan kaynaklanan yazım yanlışları mevcuttur. Bazı kısımlarda kef harfi ile yazılması gerekenler kaf ile, se ile olanlar sad ile, te ile olanlar tı ile, elif ile olanlar ayn ile yazılmıştır. Yine eksik harfle yazılanlar olduğu gibi, gereğinden fazla harfle de yazılanlar olmuştur. Örneğin; ulûfe=lufe (لوفه) (27a), Mora=Morah (موراه) (36a), af=afv (عف) (40b), ahvâl=ahvl (احول) (74a), zâhire=zahre (زهره) (80b), Havf=haf (حف) (108b), Sekbanbaşılık=sekbaşlık (سكباشلك) (109a), Şuşuri=Şuşuru (شوشورو) (114b), telhis=tehlis (تحليس) (136a). Bu örnekler daha da çoğaltılabilir.

Yazmanın Kaynakları

Eser, 1645 yılında Girit'e sefer düzenlenmesine fırsat veren Sümbül Ağa hadisesinden başlayarak, Silahdar Yusuf Paşa'nın Hanya'yı fethi, Deli Hüseyin Paşa'nın faaliyetleri, Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye muhasarası, tayinler ve aziller, fethedilen yerler hakkında bilgiler, donanmanın duru-

¹⁴ Mustafa Naima Efendi, *Tarih-i Naima*, Yay. Haz. Mehmet İpşirli, TTK. Yay. Ankara 2007, s. XXII. “Mukayese ederek, terkip ederek kendi telifini oluşturma beccrisi Naima Tarihi dışındaki ciddi ve güvenilir tarih yazarlarında görülmez. Bu telif ve tahlil başarısı ancak iki yüzyıl sonra Cevdet Paşa'da görülmektedir. Öte yandan Naima gibi bir tarihçi bile 1591-1600 döneminin olaylarını anlatırken Selaniki Tarihi'nden faydalanmamıştır, ki Selaniki bu dönemi eserinin üçte ikisini kapsayacak şekilde tafsilatlı bir şekilde vermiştir”.

mu, deniz savaşları, yardımda bulunan devletler, devlet görevlilerine gönderilen hilatler ve hediyeler, lağım savaşları, arz ve mektuplar, sarf olunan mevâcib ve zehair, adanın tarihi ve coğrafyası, şehit ve yaralıların sayısı, sarf olunan mühimmat, kahramanlık hikâyeleri, gün gün Kandiye'nin kuşatılması, Venedik Cumhuriyeti ile yapılan barış görüşmeleri ve daha başka konular hakkında bilgileri içermektedir.

Eser, seferin başlaması tarihi olan 1055/1645 yılından 1065/1655 yılına kadar hadiseleri Kâtib Çelebi'nin *Fezleke* (1591-1654) isimli eserinden ve *Naima Tarihi*'nden (1591-1659) anlatım ve olayların akışı yönünden benzerlikler gösteren bir üslûpla aktarmalar yapmıştır. 1065/1655 yılından itibaren ise *Silahdar Tarihi* (1654-1694) ve *Raşid Tarihi*'nden (1660-1721) yararlanmıştır. Kandiye savaşları esnasında kaybedilen asker sayıları ve sarf olunan mühimmat miktarlarını *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* isimli eserden nakletmiştir. 1656 yılına kadar olan olaylar için Kâtib Çelebi'nin *Fezleke* isimli eserinden olduğu gibi aktarmalar yaptığı için *Fezleke* esaslı bir eser özelliği taşıdığı söylenebilir.

Fezleke'yle ifadeler birebir aynı olmamakla birlikte muhteva bakımından aynıdır. İfadelerin değişikliğine şu örnekler verilebilir¹⁵:

“...Amasya beği Ahmed Paşa yanında mevcûd bulunan ve vali-i vilâyet-i Karaman Turak Paşa...” (3b)

“...Amasya beği Ahmed Paşa yanında mevcûd bulunanlar ve vali-i Karaman Turak Paşa...” (F. 239)

“...kapudânlık mansıbına leşker-i bahr ü berr sipehsalârlığı dahi zamm ve ilhak buyruldu...” (3b)

“...kapudânlık mansıbına salâr-ı leşker-i berr ü bahri ‘ilâve kıldı...” (F. 239)

“...ol mahalde yigirmişer vukiyye gülle-i huneyn tob ile...” (19a)

“...ol mahalde yigirmişer vukiyye gelür ehneyn tob ile...” (F. 254) Örnekler çoğaltulabilir.

¹⁵ Kâtib Çelebi, *Fezleke*, İstanbul 1287. Ayrıca bkz. Eyüp Baş, “Katib Çelebi (1609-1657)”, *Osmanlı*, c. 11, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 84. Hüseyin Gazi Yurdaydın, “Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)”, *Türkiye Tarihi*, Ed. Sina Akşin, c. 3, 4. Baskı, İstanbul 1995, s. 281-282.

Eserin bir başka kaynağı olan Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr* adlı eserinde de Girit seferlerini konu etmektedir. Bu eserini Girit seferlerinde deniz savaşlarında alınan yenilgilerden sonra yapılan hataları belirtmek amacıyla yazmıştır. Ancak, "Girid ceziresinde nice cenkler olub karaya müte'allik olan ahvâl bu kitabda yazılmamağla *Fezleke* nâm tarihte anları tafsîl üzere beyân eyledik bu mahalde ancak deriyâ seferleri zikr idildi"¹⁶ demek suretiyle sadece deniz seferlerini konu ettiğini belirtmektedir.

Levâmiu'n-nûr fi Zulemât-ı Atlas Minor (Atlas Minor Karanlıklarında Işık Parıltıları) isimli 1654 yılında *Atlas Minor*'dan tercüme ettiği eseri de incelediğimiz yazma eserde belirtilmektedir¹⁷.

"...bu makâmda cezire-i mezbûreye müte'allik biki* kelâm ile kısım-ı evveli tamâm idelüm Kitâb-ı Atlas'da mestûr olduğu üzere Girid cezire bir tulânî ceziredir ki şarkdan garb ile ..."¹⁸

"...başka ba'zı yerleri hâli iken ma'mûr kıldı cezirenin bâki ahvâli tercüme itdiğimiz Levâmiu'n-nûr'da mestûrdur bu makamda bu kadar nakli imtek kifâyet ider..."¹⁹

Ayrıca yine *Tuhfetü'l-kibâr*'dan naklen iki kaynak daha zikredilmektedir. Bunlar *Nücümü'z-zâhire ve Ravzatü'l-mi'mar*'dır²⁰.

Konu ettiğimiz yazma eser müellifinin de *Naima Tarihi*'nden yararlandığını şu ifadeleri aynen kullanmasından anlıyoruz²¹.

"...fethine tarih gazâmız müverrih Şârihül-Menârzâde bu tarihi yazub söylemişlerdir..."

İncelediğimiz yazma eserin müellifi, *Raşid Tarihi*'nden aktarmalar yaparken yine bire bir ifadeler kullanmamış, yeri geldikçe tafsilatlı anlatım-

¹⁶ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr*, İstanbul 1329, s. 120.

¹⁷ YAZMA, v. 241b, 242a; *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 134. Ayrıca Kâtib Çelebi'nin eserleri hakkında bkz. Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, c. III, İstanbul 1965, s. 89; Gürbüz Deniz, "Kâtib Çelebi", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c. 8, Ankara 1999, s. 128; Bekir Kütükoğlu, *Katip Çelebi "Fezlekesi"nin Kaynakları*, İstanbul 1974.

* Bu kelimenin (بيكى) şeklinde yazılması hasebiyle "yeni" olarak okunması gerektiği de düşünülebilir. Ancak, "bir iki"nin yanlış yazılmış şekli olan "biki" daha akla yakın gelmektedir.

¹⁸ YAZMA, v. 241a, 242a, *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 134, 135.

¹⁹ YAZMA, v. 242a, *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 135.

²⁰ YAZMA, v. 242b, 243a. *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 135, 136. Bu kaynakların isimlerini Girit'in İslâm hakimiyeti altındaki durumunu anlatırken ifade etmiştir.

²¹ YAZMA, v. 35b.

lardan bazı bölümlerde atlamalar yapmıştır. Kandiye muhasarasını anlatırken sekizinci gününden on yedinci gününe kadar her iki taraftan atılan top ve lağım atışlarının kaydedildiği cümleler atlanmıştır (*Tarih-i Raşid*, s. 176-177). Farklı ifadelerle örnek verilecek olursa;

“...leyl ü nehar” (161b)

“...merdane hareket eyleyesin deyü tahrir olunmağla şeb ü rûz serdâr-ı ekrem hasretleri...” (Raşid 188)

“...Hasan Paşa şehid olub rahmetullâh-ı aleyh ve yerine Anadolu beğlerbeğisi Kara Mustafa Paşa yerine mansıb ve münâsib göründi...” (155b)

“...Rumili beğlerbeğisi Hasan Paşa şehid olmağla yerine Anadolu beğlerbeğisi Mustafa Paşa nakl ve tahvil ve ...” (Raşid. 179)

Yine yazmamızla *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* adlı eser arasındaki farklar da şu şekilde ifade edilebilir:

“...ol hengâmda Rumili gâzilerinden bir dilâver kal'a altuna hiç idüb ve yetişüb hendek içinde bir kâfirin başını kesüb ve kılıcın dahi ma'an alub sadr-ı a'zama getürdi ve ol kâfirin kılıcında yâ fettâh yazıldığı bilinüb işaret-i fal-ı mübârek ve alâmet haber virdi deyü feth nusret delâlet idüb ol gâziye yüz altun virüb ve eyüce bir at irilü akyanlu in'am ü ihsân eyledi ve Kandiye üzerinde bir tumar virüb ağalardan oldı...” (173a)

“...ol hengâmda Rumili gâzilerinden bir dilâver yiğit kal'a altundan bir kâfirin başın kesüb ve kılıcın dahi alub sadr-ı a'zam hazretlerine getürdü ol kâfirin kılıcında yâ fettâh yazılı bulunub feth işaret fal-ı mübârek ve alâmet-i hayr deyü feth ve nusrete delâlet idüb ol gâziye yüz altun ve bir tumar ihsân eyledi...” (Hikâyet. 21a)

“...bu Kanca dahi dedikleri gâzi dilâver aslı Edirneli idi yigirmi dört seneden serü bayrağıyla eşer idi deli gâzi Hüseyin Paşanın sancakdarlarından idi çok cengâver pehlivan idi...” (173a)

“...Kanca didikleri gâzi dilâver aslı Aydınli idi yigirmi seneden beri Kandiye altında işlerdi ve çok yararlıkları var idi ba'dehu ertesi gün kal'adan iki nefer kefere firâr idüb...” (Hikâyet. 21b)

Görüldüğü üzere, müellif dönemin mühim kaynaklarından faydalanmıştır. Bu kaynaklardan edindiği bilgileri değiştirmeden, eleştirmeden ve irdelemeden, ufak yazım farklılıklarıyla aktararak eserini tesis etmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada konu edilen yazma eserin müellifi ve tam olarak yazıldığı yıl maalesef tespit edilememiştir. Eserinde kendisi hakkında hiçbir bilgi vermeyen müellif, hangi görevde olduğunu, eserini kime ithaf ettiğini veya niçin bu eseri kaleme aldığını belirtmemektedir. Eserini XVIII. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı düşünülen müellif, bilhassa yararlandığı güvenilir kaynaklardan bilgileri küçük yazım farklılıklarıyla olduğu gibi aktarma yoluna gitmiş, olabildiğince ayrıntılı şekilde alıntılar yapmıştır. Yararlandığı kaynakları açık bir dille belirtmeyen müellif, hadiselere bizzat şahit olan veya devlet kademesinde buldukları görevden dolayı resmi evraka ulaşabilen kişilerin kaleme aldıkları tarih eserlerini değerlendirerek, "olduğu gibi aktarma" yoluyla derleme niteliği taşıyan bir eser vücuda getirmiştir. Yazıldığı ortam içerisinde toplumsal bir misyon edindiğini de ifade etmek yanlış olmaz. Bu yüzyılda müellif, bir yandan uzun süren ve yenilgi ile sonuçlanan savaşlar neticesinde toplumda oluşan umutsuz havayı görerek, atalarının uzun savaş yıllarında yaptığı kahramanlıkları, fedakârlıkları anlatarak toplumu haberdar etmeyi amaçlamış, gündelik hayat içerisindeki insanlara kahramanlık ve fedakârlık duygusunu vermeye çalışmıştır. Yeri geldikçe canlı anlatımlarla bu fetih hadisesini toplum içinde canlı tutmaya çalışmış, herkesin okuyabileceği bir eser ortaya koymuştur. Diğer yandan yararlandığı mühim tarih eserlerinden konuyla ilgilenenleri hem haberdar etmiş, hem de bu eserlere ulaşmanın güçlüğü ortadan kaldırmıştır.

Neticede, 245 varaktan oluşan eser, 1645-1669 yılları arasını kapsayarak, tüm fetih sürecini, adanın şehirlerini, coğrafyasını, sosyo-ekonomik durumunu vb. anlatan derli toplu ve kapsamlı birkaç eserden biri olması özelliğiyle dikkate şayandır.